

S|OM

**Sivilombudsmannens forebyggingsenhet
mot tortur og umenneskelig behandling
ved frihetsberøvelse**

BESØKSRAPPORT

**Trondheim fengsel
17.-19. mars 2015**

Trondheim fengsel
Fengselsleder Egil Gabrielsen
Nermarka 2
7047 TRONDHEIM

S | O M

Vår referanse
2015/519

Vår saksbehandler
Knut Evensen

Dato
18.08.2015

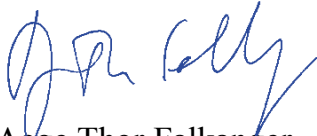
OVERSENDELSE AV RAPPORT ETTER FOREBYGGINGSENHETENS BESØK TIL TRONDHEIM FENGSEL 17.-19. MARS 2015

Det vises til Sivilombudsmannens besøk til Trondheim fengsel 17.-19. mars 2015, gjennomført av forebyggingsenheten mot tortur og umenneskelig behandling ved frihetsberøvelse.

./.

Vedlagt følger rapporten fra besøket. Vi ber om at denne blir gjort tilgjengelig i fengselet og at den deles ut til innsatte og andre som ønsker det. Sivilombudsmannen ber om å bli orientert om oppfølgingen av rapportens anbefalinger innen 1. desember 2015.

Trondheim fengsel bes utforme sitt svarbrev slik at det kan offentliggjøres. Dersom brevet inneholder opplysninger som ikke kan gjøres offentlig kjent, bes det om at fengselet opplyser om det og sender en sladdet versjon av brevet som kan offentliggjøres. Det bes om at hjemmel for å unnta opplysningene oppgis. Med mindre annet er opplyst fra Trondheim fengsel, vil det bli lagt til grunn at brevet kan offentliggjøres i sin helhet.

Aage Thor Falkanger
sivilombudsmann

Helga Fastrup Ervik
kontorsjef
forebyggingsenheten

Vedlegg
Kopi til:
Justis- og beredskapsdepartementet
Kriminalomsorgsdirektoratet
Kriminalomsorgen region nord
Helse- og omsorgsdepartementet

Innhold

1	Om Sivilombudsmannens forebyggingsmandat.....	1
2	Sammendrag	1
3	Generell informasjon om Trondheim fengsel	5
4	Gjennomføring av besøket	6
5	Funn og anbefalinger.....	7
5.1	Fengselets bruk av tvangstiltak	7
5.1.1	Bruk av sikkerhetscelle	7
5.1.2	Bruk av sikkerhetsseng	9
5.1.3	Vedtak om utelukkelse fra fellesskapet som forebyggende tiltak	10
5.2	Aktivering	11
5.2.1	Aktiveringsnivå generelt	11
5.2.2	Aktivering og isolasjon ved avdeling A1 og A2.....	12
5.3	Beskyttelsestiltak.....	14
5.3.1	Tilstedeværelse av fengselsbetjenter og trygghet i fellesskapsavdelingene	14
5.3.2	Mottaksrutiner og kontaktbetjentarbeid	15
5.4	Helsetjenester	17
5.4.1	Tilgang til helsetjenester	17
5.4.2	Faglig forsvarlighet	19
5.4.3	Profesjonell etikk og selvstendighet.....	19
5.5	Soningsforhold for utsatte grupper.....	19
5.5.1	Soningsforhold for kvinner	19
5.5.2	Soningsforhold for utenlandske innsatte	21
5.5.3	Soningsforhold for personer med nedsatt funksjonsevne	22
5.6	Forvaringsavdeling	22
5.7	Bygningsmasse og sanitærforhold	23
5.8	Besøk	24
5.9	Røykeforbud	25

1 Om Sivilombudsmannens forebyggingsmandat

På bakgrunn av Norges tilslutning til tilleggsprotokollen til FNs torturkonvensjon er Sivilombudsmannen gitt et eget mandat for å forebygge tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.¹ Det er opprettet en egen forebyggingsenhet ved Sivilombudsmannens kontor for å gjennomføre mandatet.

Forebyggingsenheten foretar regelmessige besøk til steder der mennesker er frihetsberøvet, for eksempel fengsler, politiarrester, psykiatriske institusjoner og barnevernsinstitusjoner. Besøkene kan være varslede eller uvarslede.

På bakgrunn av besøkene skal det avgis anbefalinger med sikte på å forebygge tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.

Sivilombudsmannen, ved forebyggingsenheten, har adgang til alle steder for frihetsberøvelse og til å føre private samtaler med personer som er berøvet friheten. Videre har enheten tilgang til alle nødvendige opplysninger av betydning for forholdene under frihetsberøvelse. Under besøkene søker enheten å avdekke risikofaktorer for krenkelse gjennom egne observasjoner og samtaler med de berørte. Samtaler med de frihetsberøvede er særlig prioritert.

I arbeidet med å ivareta forebyggingsmandatet har Sivilombudsmannen også utstrakt dialog med nasjonale myndigheter, sivilt samfunn og internasjonale menneskerettighetsorganer.

2 Sammendrag

Sivilombudsmannens forebyggingsenhet besøkte Trondheim fengsel 17.-19. mars 2015. Trondheim fengsel har en kapasitet på 194 plasser, fordelt på 155 plasser på høyt sikkerhetsnivå (avdeling Nermarka), 29 plasser på lavere sikkerhetsnivå (avdeling Leira) og ti plasser i frigangshjem (avdeling Kongensgate 95). Ved avdeling Leira ble det fokusert på forhold for kvinnelige innsatte, mens det ikke ble foretatt besøk til avdeling Kongensgate 95. Fengselet ble varslet fire uker i forkant og ble bedt om å oversende spesifisert informasjon. Dette ble punktlig fulgt opp av fengselet.

Besøket ble innledet med et møte med fengselets ledelse der enheten presenterte Sivilombudsmannens forebyggingsmandat og arbeidsmetodene for fengselsbesøk. Behovet for å kunne gjennomføre private samtaler med innsatte ble spesielt vektlagt. Ledelsen ved Trondheim fengsel gjennomgikk fengselets organisering og drift, samt faglige og organisatoriske utfordringer. Fengselets ledelse og de øvrige ansatte bistod velvillig under hele besøket og enheten fikk stilt til disposisjon all informasjon som ble etterspurt.

Det ble gjennomført en befarings av fengselet som også omfattet befarings av helsetjenestens lokaler, og gjennomført egne møter med fengselets helsetjeneste. Videre ble det gjennomført samtaler med innsatte. Samtalene ble gjennomført på cellene til de innsatte eller på samtalerom tilknyttet de ulike avdelingene. Det ble foretatt dokumentgjennomgang av alle sentrale dokumenter og tvangsprotokoll for bruk av sikkerhetscelle i 2014 og hittil i

¹ Sivilombudsmannsloven § 3 a.

2015, samt et utvalg av vedtak om utelukkelse fra fellesskap for samme periode. Forebyggingsenheten gjennomførte også samtaler med flere ansatte på ulike nivåer i organisasjonen og med representanter fra fagforeningene. Besøket ble avsluttet med et møte med ledelsen der forebyggingsenheten informerte om foreløpige funn og anbefalinger.

Dokumentgjennomgang av vedtak og tilsynslogg for bruk av sikkerhetscelle og sikkerhetsseng viste vesentlige svikt i dokumentføringen og ga grunnlag for flere anbefalinger. Videre tydet en gjennomgang av vedtak om utelukkelse fra fellesskapet etter straffegjennomføringsloven § 37 på at fengselet ikke i tilstrekkelig grad hadde kvalitetssikret saksbehandlingen i disse sakene. En del vedtak manglet signatur og det var sjelden fattet opphørsvedtak. Det fremgikk også sjelden av vedtakene om lempeligere tiltak som delvis utelukkelse var blitt vurdert. I enkelte tilfeller ble innsatte sittende på restriktiv avdeling (A1) uten vedtak i påvente av ledig plass på fellesskapsavdeling.

Forebyggingsenheten merket seg som positivt at fengslet hadde tydelig fokus på å tilpasse aktiviteter til enkeltinnsattes behov. At kun 60 prosent av de innsatte er sysselsatt, ga imidlertid grunn til bekymring.

Tilfeller av uforholdsmessig lange opphold på restriktiv avdeling, både for nyinnsatte og innsatte som blir overført til restriktiv avdeling etter vedtak om utelukkelse, ble også påpekt. Tross aktiviseringstiltak fra aktivitører og betjenter ga mange innsatte uttrykk for at de slet med stor grad av isolasjon med lite kontakt både med ansatte og innsatte. Bygningsmessige forhold var generelt lite tilpasset moderne straffegjennomføring både for gjennomføring av fellesskap og aktiviteter.

Den første tiden som innsatt er en spesielt sårbar fase og det ble derfor sett spesielt på mottaksrutiner og ivaretagelse av de innsatte i denne fasen. Innsatte ga uttrykk for varierende erfaringer med hvilken informasjon de fikk ved innkomst til fengselet. En del innsatte fortalte at de hadde mottatt god informasjon ved innsettelsen. Flere innsatte ga imidlertid uttrykk for at de hadde fått liten eller ingen informasjon. Utenlandske innsatte syntes å være særlig sårbare for svake informasjonsrutiner. Enkelte utenlandske innsatte fortalte at de ikke hadde fått samtale med noen på et språk de forstod, selv flere uker etter at de ble satt inn i fengselet. Fengselets skjema for innkomstsamler inneholdt ikke spørsmål relatert til selvmordsrisiko.

Ledelsen var klar over at innkomstrutinene ikke har fungert godt nok og viste til at de hadde satt i gang arbeid med å styrke disse.

Forebyggingsenheten har flere anbefalinger knyttet til helsetilbudet ved Trondheim fengsel. Disse berører særlig innsattes tilgang til helsetjenester både i primær- og spesialisthelsetjenesten.

Både innsatte og ansatte ga uttrykk for at det var mye støy og uro på enkelte fellesskapsavdelinger, og at grupperinger av innsatte kunne overta styringen på

felleskjøkkenet. Flere innsatte ønsket at betjentene i større grad grep inn overfor dette og mange innsatte på disse avdelingene mente at betjentene generelt var for lite ute i fellesskapet. Enkelte innsatte fortalte også at de følte seg utrygge, og at det forekom voldsepisoder som betjentene ikke fanget opp.

Flere utenlandske innsatte opplevde problemer med språk og kommunikasjon og følte seg oversett. En stor del av kommunikasjonen mellom ansatte og utenlandske innsatte så ut til å begrense seg til enkle beskjeder. Enkelte innsatte forebyggingsenheten gjennomførte samtale med ved hjelp av tolk, hadde ikke gjennomført samtale på et språk vedkommende forstod siden innkomst til fengselet.

Forebyggingsenheten fikk inntrykk av at de innsatte på kvinneavdelingen ofte har blitt innlåst ved stort sykefravær eller ved mange fremstillinger. Kvinnene ved avdelingen uttrykte også misnøye over at de ikke fikk mulighet til å benytte den store luftegården med idrettsplass som benyttes av fellesskapsavdelingene for menn i E-seksjonen. Luftearealet ved kvinneavdelingen gir ikke reell mulighet til løpetrening og ballspill.

Rus utgjør en stor tilleggsrisiko for innsattes helse og forsterker en rekke andre levekårsproblemer. På denne bakgrunn fant forebyggingsenheten det bekymringsfullt at kvinner ikke får tilbud om rusmestringstiltak som er likeverdig med det som tilbys mannlige innsatte og at de heller ikke har tilbud om å sone på en rusmestringsavdeling.

Fengselet har ikke er tilrettelagte celler for personer med nedsatt funksjonsevne på fellesskapsavdelingene. Dette betyr at innsatte med nedsatt funksjonsevne som skal sone i fellesskap og som plasseres i Trondheim fengsel, blir plassert på en restriktiv avdeling med begrenset fellesskap utelukkende på bakgrunn av sin nedsatte funksjonsevne.

Forebyggingsenheten påpekte også at hjelp til renhold for personer med nedsatt funksjonsevne ikke bør utføres av andre innsatte, men ivaretas av profesjonelt personell.

Forvaringsavdelingen har tilhold i et bygg som synes godt tilrettelagt for dette formålet. En del innsatte på forvaringsavdelingen uttrykte imidlertid misnøye med behandlingsopplegget de ble tilbudt av fengselet. Flere innsatte uttrykte også bekymring over bruk av vikarer, og at avdelingen ikke alltid bemannes med personell med nødvendig kompetanse i arbeid med forvaringsdømte.

På bakgrunn av besøket fant forebyggingsenheten grunn til å gi følgende anbefalinger:

- Ved bruk av sikkerhetscelle bør det alltid fattes vedtak etter straffegjennomføringsloven § 38. Det bør alltid fremgå av vedtaket hvilke mindre inngripende tiltak som er forsøkt eller er funnet åpenbart utilstrekkelig.
- Tilsynslogg bør føres med tydelig angivelse av navn på innsatt og nøyaktig tidspunkt for oppstart og avslutning av oppholdet på sikkerhetscelle.

- Full avkledning av innsatte ved innsettelse på sikkerhetscelle bør bare finne sted etter en individuell risikovurdering. Dersom fengselet vurderer at innsatte ikke kan få utdelt andre klær enn truse, bør det fremgå av tilsynslogg. I situasjoner med høy risiko for selvmord/alvorlig selvskading bør fengselet tilby rivningssikre/selvmodssikre klær.
- Innsatte på sikkerhetscelle bør gis mulighet for opphold utendørs (lufting) i tilfeller der oppholdet varer utover 24 timer.
- Ved bruk av sikkerhetssegg bør det alltid fattes vedtak etter straffegjennomføringsloven § 38.
- I tilfeller der innsatte soner under forhold som i realiteten tilsvarer hel eller delvis utelukkelse fra fellesskap, i tiden det normalt avvikles fellesskap ved fengslet, bør det fattes etter straffegjennomføringsloven § 37. Det bør fattes vedtak for når tiltaket opphører.
- I alle vedtak om bruk av straffegjennomføringsloven § 37 bør det fremgå om mindre inngripende tiltak er vurdert. Det bør føres statistikk over antall, begrunnelser og varighet for utelukkelse etter § 37.
- Fengselet bør iverksette tiltak som sikrer at alle innsatte som ikke er ilagt restriksjoner av retten eller er helt utelukket fra fellesskapet som forebyggende tiltak etter straffegjennomføringsloven § 37 første ledd, har anledning til å tilbringe minst åtte timer utenfor cella per dag, sysselsatt med meningsfulle aktiviteter. Det bør tas særlig hensyn til aktivisering av innsatte som er helt eller delvis isolert.
- Fengselet bør gjennomføre tiltak for å unngå unødig lange opphold på restriktiv avdeling. I alle vedtak om bruk av § 37 bør det fremgå om mindre inngripende tiltak er vurdert. Det bør føres statistikk over antall vedtak, begrunnelser og varighet for utelukkelse etter § 37.
- Fengselet bør gjennom tilstedeværelse av fengselsbetjenter sikre at avvikling av fellesskap oppleves som trygt og inkluderende for alle innsatte.
- Dersom enkelte ansatte utviser dårlige holdninger bør ledelsen ta grep for å motvirke dette.
- Fengselet bør fortsatt styrke informasjonsarbeidet ved innsatte. Det bør vurderes å innføre et system for oppfølging av første innsattesamtale for å sikre innsattes behov for hjelp og informasjon.
- Fengselet bør tilby tolk ved innsattesamtale til innsatte som ikke har tilstrekkelige ferdigheter i norsk eller engelsk, og når avgjørende informasjon skal gis på et senere tidspunkt. Spørsmålet «trenger du tolk?» bør stilles på flere språk slik at det er sikkert at det blir forstått.
- Spørsmål om psykisk helse og selvmordsrisiko bør inkluderes i maler for innsattesamtaler.
- Det bør spesielt tilrettelegges for at behovene til isolerte innsatte, innsatte med store hjelpebehov og sårbare grupper ivaretas.
- Nye innsatte bør få helsevurdering av lege, eller sykepleier under tilsyn av lege, helst i tilknytning til innsattesamtale eller eventuelt i løpet av ett døgn. Det foreslås at alle nye innsatte som kommer inn i fengselet etter arbeidstid får helsevurdering fra legevaktlege.
- Alle samtalelapper til helseavdelingen bør besvares i løpet av ett døgn på hverdager og på mandager etter helger. Alle samtalelappene og eventuelt svar bør journalføres i den elektroniske pasientjournalen.
- Politiet og fengselet bør fremstille pasienter til spesialisthelsetjeneste etter avtale. Det bør sendes et brev til innsatte etter at fremstilling til spesialisthelsetjeneste blir avlyst av politiet eller fengselet slik at innsatte eventuelt kan bruke sin klagerett. Det bør etableres et avvikssystem for kansellerte fremstillinger til spesialisthelsetjenesten.
- Kvinnelige innsatte bør tilbys de samme aktivitetstilbud som menn og fengselet bør vurdere hvordan luftetilbudet for kvinner kan bidra til dette.
- Kvinner bør motta et likeverdig tilbud om rusbehandling som det mannlige innsatte tilbys.

- Fengselet bør påse at enhver begrensning i, eller utelukkelse fra fellesskapet, journalføres og at enkeltvedtak nedtegnes skriftlig, om nødvendig i etterkant. Videre bør det sikres at fengselets praksis ikke diskriminerer kvinner ved å utsette dem for hyppigere innlåsing.
- Fengselet bør etablere en systematisk kompetanse på soningsforhold for utenlandske innsatte for å sikre at ikke disse isoleres og at de får tilgang til samme informasjon som norske innsatte.
- Innsatte med nedsatt funksjonsevne bør sikres samme soningsforhold som andre innsatte. I påvente av at slike celler blir etablert, bør innsatte som sitter på restriktiv avdeling uten annet grunnlag enn sin nedsatte funksjonsevne, sikres mulighet for fellesskap der de er.
- Andre innsatte bør ikke gis ansvar for renhold av celle for mennesker med nedsatt funksjonsevne.
- Fengselet bør sikre at forvaringsavdelingen legger til rette for forvaringsdømtes mulighet til endring.
- Fengselet bør sikre at bygningsmessige forhold ikke hindrer innsattes muligheter for aktiviteter og fellesskap og deres grunnleggende sanitære behov. Innsatte bør ha tilgang til toalett på cellene.
- Fengselet bør særlig sikre at hensynet til innsattes barn under besøk ivaretas på en måte som er i overensstemmelse med barnets beste.

3 Generell informasjon om Trondheim fengsel

Trondheim fengsel har en kapasitet på 194 plasser, fordelt på 155 plasser på høyt sikkerhetsnivå (avdeling Nermarka), 29 plasser på lavere sikkerhetsnivå (avdeling Leira) og ti plasser i frigangshjem (avdeling Kongensgate 95). Forebyggingsenhetens besøk inkluderte ikke avdeling for lavere sikkerhetsnivå og frigangshjemmet i Kongensgate, men det ble gjennomført samtaler med kvinnelige innsatte på lavere sikkerhetsnivå (avdeling Leira) for å få et bredere informasjonsgrunnlag om soningsforholdene for kvinner på høyt sikkerhetsnivå

I 2014 var kravet til belegg 94 prosent. Det samme kravet er videreført for 2015. Fengselet hadde i 2014 et belegg på 96,3 prosent. Hittil i 2015 har fengselet hatt et belegg på 90,3 prosent. Lavere beleggsprosent i 2015 skyldes at deler av E-seksjonen ved fengselet har vært stengt på grunn av utskifting av vinduer.

Fordelingen mellom innsatte på dom og i varetekt har så langt i 2015 vært 61,9 prosent domsinnsatte og 31 prosent i varetekt. Andelen forvaringsdømte har vært 6,4 prosent og det har vært 0,7 prosent bøtesonere hittil i 2015. Gjennomsnittlig domslengde for menn var 3,1 år (1129 dager) og 1,7 år (608 dager) for kvinner.

Ulike sikkerhetsnivå og forskjellige typer avdelinger gir fengselet et stort spenn med forskjellige avdelingsprofiler. Høyt sikkerhetsnivå avdeling Nermarka er inndelt i seksjoner. A-seksjonen består av en kvinneavdeling (A3) med seks plasser, en varetektsavdeling (A1) med 28 plasser og en lukket avdeling (A2) med 23 plasser. På A1 plasseres varetektsinnsatte som er ilagt restriksjoner av retten. Innsatte som av ulike grunner ikke fungerer på fellesskapsavdeling eller som er helt utelukket fra fellesskap etter straffegjennomføringsloven § 37, blir også plassert her. Dette er en restriktiv avdeling med innlåsing mesteparten av døgnet.

A2 fungerer som inkomstavdeling og innsatte på avdelingen har begrenset fellesskap i én og en halv time på hverdager og to timer i helgene. Samtlige nyansatte uten restriksjoner skal i utgangspunktet plasseres på avdeling A2 i en kortere periode for kartlegging.

E-seksjonen består av fire fellesskapsavdelinger for menn: E1 (20 plasser), E2 (20 plasser), E3 (18 plasser) og E4 (15 plasser). Avdeling E4, kalt «Firern», beskrives som en miljøavdeling for særlig motiverte innsatte som ønsker å sone rusfritt.

Trondheim fengsel har også en rusmestringsavdeling for menn plassert i en egen bygning inne på fengselsområdet, kalt Modulen. Modulen er et tilbud til mannlige innsatte som har erkjent rusavhengighet og som har et ønske om å endre egen livssituasjon. Både innsatte fra Trondheim fengsel og fra andre fengsler i Norge kan søke om plass i tiltaket. Innsatte må være villige til å inngå et forpliktende samarbeid med aktuelle samarbeidspartnere som Nav, fastlege, hjemkommune m.fl. Unge innsatte under 21 år blir forsøkt skjermet fra de store fellesskapsavdelingene ved at de også plasseres i her.

I tillegg har fengselet en forvaringsavdeling for menn med 10 plasser, som er inndelt i to boenheter.

4 Gjennomføring av besøket

Fengselets ledelse og de øvrige ansatte bistod velvillig under hele besøket. Tilsendte informasjonsplakater til innsatte var hengt opp på alle avdelinger og ansatte syntes godt orientert om enhetens besøk. Forebyggingsenhetens informasjonsbrosjyrer på ulike språk var lagt ut på alle avdelinger. En del innsatte, særlig på restriktiv avdeling, hadde imidlertid ikke mottatt informasjonsbrosjyrer ettersom brosjyrene ikke var delt ut til den enkelte innsatte. Forebyggingsenheten mottok etterspurt informasjon fra fengselet i forkant av besøket.

Besøket til Trondheim fengsel ble innledet med et møte med fengselets ledelse der enheten presenterte Sivilombudsmannens forebyggingsmandat og arbeidsmetodene for fengselsbesøk. Behovet for å kunne gjennomføre private samtaler med innsatte ble spesielt vektlagt. Ledelsen ved Trondheim fengsel gjennomgikk fengselets organisering og drift, samt faglige og organisatoriske utfordringer.

Deretter ble det gjennomført en befaring av fengselet. Befaringen omfattet blant annet avdelingene i A-seksjonen med A3 (kvinneavdeling), A1 (lukket avdeling), A2 (varetektsavdeling), de tre sikkerhetscellene og fengselets sikkerhetsseng (belteseng), lufterom på avdeling A1 og A2, fellesskapsavdelingene ved E-seksjonen, Modulen (rustiltak), forvaringsavdelingen, verksteder, skoleavdeling, helseavdelingen, besøksrommene og vaktrommene på de enkelte avdelingene. Forebyggingsenheten undersøkte også innsattes fellesskapsrom.

Det ble gjennomført samtaler med innsatte alle de tre dagene besøket varte. Forebyggingsenheten hadde særlig fokus på grupper som er spesielt sårbare for integritetskrenkelser eller vanskelige soningsforhold. Dette gjaldt særlig innsatte som satt på restriktiv avdeling med begrenset fellesskap (avdeling A1 og A2) og kvinneavdelingen. I tillegg til at forebyggingsenheten gjennomførte samtaler med kvinnelige innsatte på høyt sikkerhetsnivå ble det gjennomført samtaler med kvinnelige innsatte ved Trondheim fengsel avdeling Leira (lavere sikkerhetsnivå). Samtalene foregikk på cellene til de

innsatte eller i samtalerom tilknyttet den enkelte avdeling. I tillegg ble det gjennomført et møte med kontaktutvalget for de innsatte, bestående av én innsatte fra hver avdeling.

Videre ble det gjennomført samtaler med helseavdelingen ved fengselet. Forebyggingsenheten gikk også igjennom aktuelle journaler og vedtak. Dette inkluderte alle tvangsvedtak og tvangsprotokoll (for bruk av sikkerhetsceller og sikkerhetsseng) for 2014 og hittil i 2015, samt et utvalg av vedtak om utelukkelse fra fellesskap for samme periode. Det ble også gjennomført uformelle samtaler med fengselsbetjenter og andre ansatte ved fengselet og et eget møte med representanter for fagforeningene ved fengselet.

Besøket ble avsluttet med et oppsummeringsmøte med ledelsen hvor foreløpige funn og anbefalinger ble presentert.

Under besøket deltok følgende personer fra Sivilombudsmannens kontor:

- Helga Fastrup Ervik (kontorsjef, jurist)
- Kristina Baker Sole (seniorrådgiver, lege)
- Knut Evensen (seniorrådgiver, samfunnsviter, fengselsfaglig bakgrunn)
- Johannes Flisnes Nilsen (rådgiver, jurist)
- Joar Øveraas Halvorsen (ekstern ekspert, psykolog)
- Marit Lomundal Sæther (ekstern ekspert, jurist)

5 Funn og anbefalinger

5.1 Fengselets bruk av tvangstiltak

5.1.1 Bruk av sikkerhetscelle

Under befaringen undersøkte forebyggingsenheten fengselets sikkerhetsceller. Tre sikkerhetsceller var plassert i tilknytning til avdeling A. Sikkerhetscellene var på omtrent seks kvadratmeter og de var utstyrt med en plastmadrass på gulvet, et teppe til å dekke seg med og et avtrede i gulvet. På plasmadrassene lå det en truse. Det var luker nede ved gulvet for å sette inn mat og et vindu fra korridoren inn til sikkerhetscella for tilsyn for ansatte. Cellene hadde også et vindu som ga naturlig lys og utsyn mot himmel. I hver av cellene var det en calling-knapp for å kunne varsle ansatte.

På den ene sikkerhetscella var det plassert en sikkerhetsseng, som tas ut ved behov for tre sikkerhetsceller samtidig.

I tillegg har fengselet to sikkerhetsceller i tilknytning til forvaringsavdelingen. Disse ble godkjent av Kriminalomsorgsdirektoratet våren 2013.

I henhold til straffegjennomføringsloven § 38 kan kriminalomsorgen ta i bruk sikkerhetscelle blant annet for å avverge alvorlig angrep eller skade på person eller hindre iverksettelse av alvorlige trusler eller betydelig skade på eiendom. Innsettelse på sikkerhetscelle er et svært inngripende tiltak. Tiltaket kan derfor bare benyttes dersom forholdene gjør det strengt nødvendig, og mindre inngripende tiltak forgjeves har vært forsøkt eller åpenbart vil være utilstrekkelig. Det skal fortløpende vurderes om det er grunnlag for å opprettholde tiltaket. Det er anerkjent at isolasjon kan ha alvorlige konsekvenser for innsattes psykiske helse og utgjør en betydelig risikofaktor for selvmord

blant innsatte.² Opphold på sikkerhetscelle utgjør en høy grad av isolasjon. Samtidig er det forebyggingsenhetens erfaring at risiko for alvorlig selvskading og selvmord er en av de mest brukte begrunnelsene for sikkerhetscellevedtak. Det kan ikke utelukkes at bruk av sikkerhetscelle som et selvmordsforebyggende tiltak etter omstendighetene kan ha den motsatte effekt, ved at det i stedet for å minske risikoen for selvmord faktisk øker risikoen på kort og langt sikt. Dette understreker viktigheten av at både bruken av sikkerhetscelle og lengden av oppholdet er basert på en vurdering av at dette er et strengt nødvendig tiltak.

Sikkerhetscelle ble brukt 33 ganger i 2014 og var på tidspunktet for besøket tatt i bruk seks ganger i 2015. Forebyggingsenheten fant vesentlig svikt i dokumentføringen for bruk av sikkerhetscelle. I seks tilfeller fremkom det sikkerhetscelleopphold av tilsynsloggen som det ikke ble fremlagt vedtak for.

Et vedtak skal gi den innsatte informasjon om det rettslige grunnlaget for inngrepet og begrunnelsen for at dette ble gjennomført.³ Det skal også gi den innsatte informasjon om retten til å klage. Manglende vedtak er derfor en alvorlig svikt i innsattes rettssikkerhet. Vedtak med begrunnelse skal alltid utferdiges og gis den innsatte ved bruk av sikkerhetscelle.

Videre var begrunnelsene – der de var gitt – for innsettelse i sikkerhetscelle ofte svært korte og lite konkretiserte, i en del tilfeller kun beskrevet med én setning. Ett tilfelle var begrunnet med «ordrenekt og indirekte trusler». Med mindre det forelå omstendigheter som ikke fremgår av vedtaket, synes dette ikke å være forhold som hjemler bruk av sikkerhetscelle, men som skulle vært ivaretatt på en mindre inngripende måte. Flere vedtak manglet vurdering av lempeligere tiltak, opphørsdato og underskrift.

Tilsynsloggen tydet på at tilsyn i all hovedsak ble gjennomført i tråd med kravet som angis i retningslinjene til straffegjennomføringsloven om tilsyn minst en gang i timen.⁴ Første side av tilsynsloggen for den enkelte innsatte inneholdt et skjema med opplysninger om navn, grunnlag for innsettelsen, dato og klokkeslett for innsettelse og for når tiltaket opphørte. Dato og klokkeslett for når sikkerhetscelleoppholdet opphørte var imidlertid sjelden utfyllt. Opphør av sikkerhetscelle var også sjelden redegjort for i tilsynsloggen.

I hovedsak fremgikk det av tilsynsloggen at innsatte var tilsett av lege eller legevaktslege. Innsatte var også i flere tilfeller gitt anledning til å dusje. Ut fra tilsynsloggen fremgikk det imidlertid ikke at innsatte var tilbudt luft ved langvarige opphold. Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) anbefaler at innsatte på sikkerhetscelle tilbys opphold i friluft (lufting) dersom oppholdet varer utover 24 timer:

«...The CPT recommends that all persons held in an observation cell longer than 24 hours are offered one hour of outdoor exercise.»⁵

² Andersen et al., 2000; Grassian, 2006; Kaba et al., 2014, Daniel & Fleming, 2006; Duthé, Hazard, Kensey, & Shon, 2013; Felthous, 2011; Konrad et al., 2007; Patterson & Hughes, 2008.

³ Lov 10. februar 1967 om behandlingsmåten i forvaltningssaker (forvaltningsloven) § 24.

⁴ Retningslinjer til lov om gjennomføring av straff mv (straffegjennomføringsloven) og til forskrift til loven, fastsatt av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 16. mai 2002.

⁵ Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT), Report to the Danish Government on the visit to Denmark carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 13 February 2014, CPT/Inf (2014) 25, side 41, avsnitt 65.

Det påpekes at forebyggingsenheten har besøkt fengsler som tilbyr lufting for innsatte på sikkerhetscelle, og at bevegelse i friluft kan gi et godt utgangspunkt for å komme i dialog med de innsatte om tilbakeføring til ordinær celle.

Forebyggingsenheten fikk opplyst at de innsatte rutinemessig visiteres og må kle helt av seg før fengselsbetjentene forlater sikkerhetscella. Tidligere fikk innsatte kun utdelt en truse og et kraftig ullteppe å dekke seg til med. Fengselsledelsen var bevisst de problematiske sidene ved at det ikke var gitt tilgang til klær utover truse og på bakgrunn av forebyggingsenhetens tidligere rapporter foretas det nå en individuell vurdering av om innsatte skal få utdelt klær i tillegg til truse. Dersom innsatte på bakgrunn av selvmordsfare ikke får utdelt klær (trøye og bukse), skal dette i følge fengselsledelsen fremgå av tilsynsloggen. Ved befaringen ble det imidlertid ikke registrert andre klær i sikkerhetscellene enn truse. Det fremgår heller ikke av tilsynslogg at innsatte har fått utdelt klær i tillegg til truse. Dersom fengselet vurderer at innsatte ikke kan få utdelt andre klær enn truse, bør det fremgå av tilsynslogg. Fengselet har ikke rivnings sikre/selvordssikre klær i tilfeller der innsatte forsøker å bruke klærne til selvmord/selvskading.

Når det gjelder avkledning før innsettelse, kan dette begrunnes i en individuell vurdering dersom bakgrunnen for innsettelse er fare for selvmord eller alvorlig skade på person. Innsettelse på sikkerhetscelle etter straffegjennomføringsloven § 38 kan imidlertid også skje blant annet for «å hindre betydelig skade på eiendom». Full visitering bør derfor bare finne sted etter en individuell vurdering og fremgå av tilsynslogg.

Anbefalinger

- Ved bruk av sikkerhetscelle bør det alltid fattes vedtak etter straffegjennomføringsloven § 38. Det bør alltid fremgå av vedtaket hvilke mindre inngripende tiltak som er forsøkt eller er funnet åpenbart utilstrekkelig.
- Tilsynslogg bør føres med tydelig angivelse av navn på innsatt og nøyaktig tidspunkt for oppstart og avslutning av oppholdet på sikkerhetscelle.
- Full avkledning av innsatte ved innsettelse på sikkerhetscelle bør bare finne sted etter en individuell risikovurdering. Dersom fengselet vurderer at innsatte ikke kan få utdelt andre klær enn truse, bør det fremgå av tilsynslogg. I situasjoner med høy risiko for selvmord/alvorlig selvskading bør fengselet tilby rivnings sikre/selvordssikre klær.⁶
- Innsatte på sikkerhetscelle bør gis mulighet for opphold utendørs (lufting) i tilfeller der oppholdet varer utover 24 timer.

5.1.2 Bruk av sikkerhetsseng

Bruk av sikkerhetsseng er hjemlet i straffegjennomføringsloven § 38 om bruk av tvangsmidler. Sikkerhetsseng innebærer at personen er fastspent med belter på armer og ben og det er et svært

⁶ Se ellers Sivilombudsmannens rapport for Tromsø fengsel 2014 avsnitt 5.1.3 s. 9. og Bergen fengsel avsnitt 5.1.1 s. 10. og Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT), Report to the Danish Government on the visit to Denmark carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 13 February 2014, CPT/Inf (2014) 25, side 40-42, avsnitt 64-66. <http://www.cpt.coe.int/documents/dnk/2014-25-inf-eng.pdf> og Besøksrapport

inngripende tiltak. Bruk av sikkerhetsseng forekommer derfor generelt svært sjelden. Selv i store fengsler kan det gå flere år mellom hver gang sikkerhetsseng er i bruk.⁷

Det ble gjennomført ett opphold i sikkerhetsseng i 2014 og ingen så langt i 2015. Gjennomgang av aktuelle dokumenter i saken fra 2014 viste at innsatte ble overført fra sikkerhetscelle til sikkerhetsseng. Det var fattet vedtak for innsettelse i sikkerhetscelle, men det manglet vedtak for overføring til sikkerhetsseng. Overføringen var dokumentert gjennom protokoll, rapport og tilsynslogg. Manglende vedtak utgjør imidlertid også her en svikt i innsattes rettsikkerhet.

Bruk av sikkerhetsseng krever kontinuerlig tilsyn. Gjennomgang av tilsynslogg viser at det ble ført tilfredsstillende tilsyn og fengselet valgte å ha to tjenestemenn tilstede. Innsatte ble tilsett av lege og psykolog ved fengselet, samt legevakt noen timer senere. Oppholdet varte i omtrent ni timer før den innsatte ble overført til spesialisthelsetjeneste.

Anbefaling

- Ved bruk av sikkerhetsseng bør det alltid fattes vedtak etter straffegjennomføringsloven § 38.

5.1.3 Vedtak om utelukkelse fra fellesskapet som forebyggende tiltak

I medhold av straffegjennomføringsloven § 37 kan fengselet beslutte at en innsatt helt eller delvis skal utelukkes fra fellesskapet med andre innsatte dersom det er nødvendig for å hindre at innsatte fortsetter å påvirke miljøet i fengslet på en særlig negativ måte, hindre innsatte i å skade seg selv eller øve vold eller fremsette trusler mot andre, hindre betydelig materiell skade, hindre straffbare handlinger, eller opprettholde ro, orden og sikkerhet. Hel eller delvis utelukkelse etter første ledd skal ikke opprettholdes lenger enn nødvendig, og det skal skje en fortløpende vurdering av om det fortsatt er grunnlag for utelukkelsen.

En gjennomgang av vedtak om utelukkelse fra fellesskapet etter straffegjennomføringsloven § 37 tydet på at fengselet ikke i tilstrekkelig grad hadde kvalitetssikret saksbehandlingen i disse sakene. En del vedtak manglet signatur og det var sjelden fattet opphørsvedtak. Det fremgikk også sjelden av vedtakene om lempeligere tiltak som delvis utelukkelse var blitt vurdert.

I enkelte tilfeller ble innsatte sittende på restriktiv avdeling (A1) uten vedtak i påvente av ledig plass på fellesskapsavdeling.⁸

Begrensninger i, eller utelukkelse fra, det alminnelige daglige fellesskap kan bare vedtas hvis vilkårene i straffegjennomføringsloven §§ 17 annet ledd, 29 annet ledd, 37, 38, 39 eller 40 annet ledd bokstav d er oppfylt. Dette følger av en tolkning av straffegjennomføringsloven § 17 første ledd, og er bekreftet i Kriminalomsorgsdirektoratets retningslinjer, punkt. 3.15.17.⁹ I tilfeller der innsatte soner

⁷ Se også Sivilombudsmannens rapport for besøk i Tromsø fengsel 10.-12. september 2014. Der fremkommer det at sikkerhetssengen var så sjelden i bruk at den var pakket sammen på et lagerrom.

⁸ Liknende forhold, men i større utstrekning, ble avdekket under besøk til Bergen fengsel 4.-6. november 2014. Innsatte på Ringerike fengsel kunne også bli sittende over lengre tid på restriktiv avdeling i påvente av ledig plass på fellesskapsavdeling, men der ble det fattet vedtak for dette. Se Sivilombudsmannens rapporter for besøk til Ringerike fengsel og Bergen fengsel.

⁹ Retningslinjer til lov om gjennomføring av straff mv (straffegjennomføringsloven) og til forskrift til loven, fastsatt av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (nå Kriminalomsorgsdirektoratet), 16. mai 2002, punkt 3.15.

under forhold som i realiteten tilsvarer hel eller delvis utelukkelse fra fellesskap, i tiden det normalt avvikles fellesskap ved fengslet, bør det fattes etter straffegjennomføringsloven § 37.

Fengselsledelsen tok under det innledende møtet opp den mangelfulle vedtakspraksisen og understreket at det var igangsatt et arbeid for å sikre overholdelse av formelle krav til saksbehandlingen ved utelukkelse.

Anbefalinger

- I tilfeller der innsatte soner under forhold som i realiteten tilsvarer hel eller delvis utelukkelse fra fellesskap, i tiden det normalt avvikles fellesskap ved fengslet, bør det fattes etter straffegjennomføringsloven § 37. Det bør fattes vedtak for når tiltaket opphører.
- I alle vedtak om bruk av straffegjennomføringsloven § 37 bør det fremgå om mindre inngripende tiltak er vurdert. Det bør føres statistikk over antall, begrunnelser og varighet for utelukkelse etter § 37.

5.2 Aktivisering

5.2.1 Aktiviseringsnivå generelt

Forebyggingsenheten hadde under besøket fokus på om de innsatte sikres tilstrekkelig aktivisering. Det ble særlig vurdert antall timer i fellesskap med andre innsatte, tilbud om sysselsetting og aktivisering av isolerte innsatte.

Forebyggingsenheten merket seg som positivt at fengslet hadde tydelig fokus på å tilpasse aktiviteter til enkeltinnsattes behov. Blant annet fremheves motorsykkelverksted og grafisk verksted for innsatte i forvaring, samt et lavterskeltilbud med småindustri i A-seksjonen som positive tiltak. Verkstedene er godkjent som opplæringsbedrifter og har blant annet mulighet til å gi innsatte praksisattester eller opplæring knyttet til ulike fagbrev. Det gis ellers arbeid ved kjøkkenet, vaskeriet, og såkalt «gangguttarbeid» for én innsatt per avdeling (blant annet ansvar for renhold og matutdeling). Enkelte innsatte deltar i forskjellig vedlikeholdsarbeid, også på fengselets utearealer.

De som ikke er sysselsatt, er imidlertid innelåst under arbeidstiden. Det medfører at innsatte uten arbeid får mindre utetid fra cella enn det som er anbefalt av CPT (åtte timer).¹⁰ På tidspunktet for besøket var andelen sysselsatt ved fengselet omtrent 60 prosent. Dette innebærer at et høyt antall innsatte har store begrensninger i daglig utetid fra cella. En så lav sysselsettingsprosent gir grunn til bekymring. Manglende sysselsetting kan utgjøre en risikofaktor både for miljøet i fengselet generelt og risiko for isolasjonsskade hos den enkelte. Fengselets ledelse fremhevet under det innledende møtet for besøket at det jobbes med å utvide sysselsettingstilbudet. Det er etablert et prosjekt kalt «Nermarka 2016» hvor skole og arbeidsdrift samarbeider med mål om å utvide kapasiteten. Fengselet ønsker særlig å styrke utdanningstilbudet.

Innsatte på fellesskapsavdelingene kan være utenfor cella fra arbeidsslutt kl. 15.00 til innlåsing kl. 20.30, bortsett fra én time innlåsing under betjentenes pauseavvikling. Det arrangeres sporadisk kinokveld, bingo og andre aktiviteter. Bibliotekstjenesten fremheves som særlig positivt av flere

¹⁰ Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT), CPT standards, CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2013, side 17, avsnitt 47.

innsatte. Flertallet av de innsatte var tilfreds med tilgangen til treningsrom ettersom treningsrommene lå i direkte tilknytning til de enkelte avdelingene. Disse treningsfasilitetene er imidlertid sterkt varierende. Flere av treningsrommene fremstod som provisoriske og i dårlig stand. Særlig var treningsrommene på A1 og A2 svært små og lite innbydende. Treningsrommet i E-seksjonen deles av tre avdelinger, men rommets kapasitet gir kun adgang til at fire innsatte kan trene samtidig. Det medfører at innsatte prioriteres etter ansiennitetsprinsippet. Flere innsatte i fengselet generelt ønsket bedre tilgang til gymsal og andre aktiviteter enn vekttrening. Det er en utfordring for fengselet at det ikke har et egnet aktivitetsbygg. Både innsatte og fagforeningene opplyste at nåværende gymsal ble brukt unntaksvis ved større arrangementer, men at den var lite egnet til daglig bruk.

Kvinneavdelingen har et eget treningsrom, som er åpent i den tiden det avvikles fellesskap. I tilfeller der Trondheim fengsel har flere enn seks kvinnelige innsatte må disse sitte i restriktiv avdeling, men det ble opplyst at de deltar i all aktivitet ved kvinneavdelingen og spiser sine måltider der sammen med andre kvinnelige innsatte dersom de ikke er ilagt restriksjoner av retten (se punkt 5.5.1)

Innsatte på rusmestringsavdelingen Modulen har eget treningsrom og fysisk aktivitet utenfor fengselets ringmur tre ganger i uka og er ofte tilskuere på hjemmekampene til Rosenborg.

Helsetjenestens fysioterapeut arrangerer ryggtrening i gymsalen (kalt «ryggskolen»). Dette er et lavterskeltilbud for å forebygge ryggproblemer blant de innsatte. Både kvinner og menn kan delta på disse treningene.

5.2.2 Aktivisering og isolasjon ved avdeling A1 og A2

Avdeling A1 har et meget lite treningsrom, på størrelse med en fengselscelle, med enkelte treningsapparater. Treningsrommet kan benyttes opptil tre ganger per uke. Fengselsledelsen opplyste at de har to aktivitører som skal ha som hovedfokus å aktivisere isolerte innsatte. Forebyggingsenheten merket seg som positivt at fengselet tilbød enkelte innsatte på A1 som selv isolerer seg, et lavterskeltilbud i småindustrien. Noen innsatte opplyste at de fikk samtaler med ansatte på cella eller gikk tur sammen med en fengselsbetjent i luftegården. Fengselet har to aktivitørstillinger som har hovedfokus på isolerte innsatte og gjennomfører hovedsakelig en-til-en aktiviteter, blant annet turer i luftegården, spill, trening og samtaler. Fagforeningene understreket at også fengselsbetjentene deltok i aktiviseringen av de innsatte. Likevel ga mange innsatte uttrykk for at de slet med stor grad av isolasjon med lite kontakt både med ansatte og innsatte.

Videre fikk forebyggingsenheten opplyst at det høye belegget ved fengslet kan føre til at oppholdet på restriktiv avdeling i noen tilfeller blir uforholdsmessig langt, både for nyinnsatte og innsatte som blir overført fra fellesskapsavdelingene til restriktiv avdeling grunnet vedtak om utelukkelse. Forebyggingsenheten konstaterer at fengselet under besøket hadde en høy beleggprosent. Det kan bidra til å gi lang ventetid for å komme på fellesskapsavdeling. Samtidig er det avgjørende at fengselet kontinuerlig arbeider for å sikre en så rask overføring til fellesskapsavdelingen som mulig. Fengselsledelsen mente det var en klar sammenheng mellom sittediden på avdeling A og den høye beleggprosenten og har meldt bekymring om høy beleggprosent til regionalt nivå.

Forebyggingsenheten har i tidligere rapporter vist til at Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) ved flere besøk har uttrykt bekymring for høyt belegg i fengsler.¹¹ Dette ble nylig poengtert i CPTs rapport om soningsforholdene i danske fengsler.¹²

«Further, it should be recalled that even with an occupancy level of 95% of the total design capacity of a prison estate, it becomes nigh impossible for a prison service to deliver what is required of it, and more particularly, to ensure respect for inmates' human dignity.»¹³

Liknende tilfeller av langvarig isolasjon er tidligere kritisert av CPT ved flere besøk til Norge og andre land.¹⁴

Manglende aktivisering og menneskelig kontakt utgjør en klar risiko for negative helse- og velferdsmessige konsekvenser, og kan påvirke innsattes soningsprogresjon negativt. Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) anbefaler at innsatte bør få anledning til å tilbringe minst åtte timer utenfor cella per dag, sysselsatt med meningsfull aktivitet.

Aktivitetsnivået på avdeling A2 er noe bedre enn for A1. Fengselet har skilt ut en innkomstavdeling for innsatte uten restriksjoner slik at det i større grad gis mulighet for fellesskap. Fellesskapet og sysselsettingstilbudet er likevel begrenset sammenliknet med de ordinære fellesskapsavdelingene. Dette er begrunnet i at innkomstavdelingen ikke er tiltenkt langtidsopphold. Det avvikles fellesskap i tidsrommet 18.30-20.00 alle hverdager og fra 16.30-17.30 i helger. I tillegg tilbys én times opphold i friluft (lufting) daglig, bibliotek én gang i uka og trening i 45 minutter tre ganger i uka.

Uteområdet er det samme for A1 og A2. For innsatte som på grunn av restriksjoner må luften alene, synes uteområdet rimelig stort og det gir noe utsyn til skog og himmel. Det er imidlertid lite egnet for A2 der det gis lufting i fellesskap og der området derfor fremstår som lite. Fellesskapsarealene inne på avdeling A2 er også meget begrensede (se punkt 5.7 om bygningsmessige forhold).

Anbefalinger

- Fengselet bør iverksette tiltak som sikrer at alle innsatte som ikke er ilagt restriksjoner av retten eller er helt utelukket fra fellesskapet som forebyggende tiltak etter straffegjennomføringsloven § 37 første ledd, har anledning til å tilbringe minst åtte timer utenfor cella per dag, sysselsatt med meningsfulle aktiviteter. Det bør tas særlig hensyn til aktivisering av innsatte som er helt eller delvis isolert.

¹¹ Se blant annet CPTs rapport etter besøk i Storbritannia, CPT/Inf (2009) 30, side 20, avsnitt 25; CPTs rapport etter besøk i Danmark, CPT/Inf (2014) 25, side 20, avsnitt 25. Se også CPT standards, CPT/Inf/E (2002) 1 Rev. 2013, side 21, avsnitt 46.

¹² Se også Sivilombudsmannens rapport for besøk til Tromsø fengsel 10.-12. september 2014 og rapport for besøk til Bergen fengsel 4.-6. november 2014.

¹³ Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT), Report to the Danish Government on the visit to Denmark carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 13 February 2014, CPT/Inf (2014) 25, side 40-42, avsnitt 64-66.

¹⁴ Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT), Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), from 3 to 10 October 2005, CPT/Inf (2006) 34, side 31, avsnitt 62.. Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) Report to the Estonian Government on the visit to Estonia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 30 May to 6 June 2012, CPT/Inf (2014) 1, side 31, avsnitt 64.

- Fengselet bør gjennomføre tiltak for å unngå unødig lange opphold på restriktiv avdeling. I alle vedtak om bruk av § 37 bør det fremgå om mindre inngripende tiltak er vurdert. Det bør føres statistikk over antall vedtak, begrunnelser og varighet for utelukkelse etter § 37.¹⁵

5.3 Beskyttelsestiltak

Beskyttelsestiltak er her en samlebetegnelse for tiltak som skal bidra til å sikre innsattes rettigheter og behov. Forebyggingsenheten har særlig sett på innsattes opplevelse av trygghet, informasjons- og mottaksrutiner og kontaktbetjentarbeidet.

5.3.1 Tilstedeværelse av fengselsbetjenter og trygghet i fellesskapsavdelingene

Fellesskapsavdelingene ved Trondheim fengsel varierer i størrelse, utforming og bemanning. Innsatte på forvaringsavdelingen ga uttrykk for at det var god tilstedeværelse av betjenter på avdelingen, og at de i hovedsak følte seg trygge. De ansatte deltok også ofte i aktiviteter. Det var imidlertid noe misnøye med bruk av vikarer i forvaringsavdelingen (se punkt 5. 6).

Det ble ikke gjennomført samtaler med innsatte på Modulen. Befaring og samtale med ansatte ga imidlertid ikke grunn til bekymring.

Erfaringene var varierende på de fire fellesskapsavdelingene for menn i E-seksjonen.

Avdeling E4, «Firern», beskrives som en miljøavdeling for særlig motiverte innsatte. Avdelingen har 15 plasser, mens E1 og E2 har 20 plasser, og E3 har 18 plasser. Innsatte må kvalifisere seg for å komme til E4 gjennom å vise god oppførsel og motivasjon. Avdelingen er betydelig roligere enn de andre avdelingene. Den er også bedre bemannet, og innsatte ga uttrykk for at betjentene ofte deltok i fellesskapet og at dette bidro til et trygt og positivt miljø.

Forebyggingsenheten gjennomførte en betydelig andel samtaler med innsatte i E-seksjonen og var til stede i avdelingene i lengre perioder både på formiddagen og om kvelden. Særlig avdelingene E1 og E2 fremstod i perioder som meget støyende. I samtaler med forebyggingsenheten klaget også innsatte og kontaktutvalget over at det var mye støy, og at grupperinger av innsatte kunne overta styringen på felleskjøkkenet. Flere innsatte ga uttrykk for at betjentene i større grad burde gripe inn overfor dette. Innsatte mente at betjentene generelt var for lite ute i fellesskapet. Enkelte innsatte fortalte også at de følte seg utrygge, og at det forekom voldsepisoder som betjentene ikke fanget opp. Blant annet beskrev flere innsatte slåsskamper om mat, melk og røyk. Fagforeningen ga også klart uttrykk for at fellesskapsavdelingene på E-seksjonen (bortsett fra E4) var lite hensiktsmessig utformet med et høyt antall innsatte og lav bemanning, og at det var vanskelig å være tilstrekkelig tilstede.

Etter sitt besøk i 2005 påpekte Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) liknende forhold:

«However, the delegation received a significant number of allegations of inter-prisoner violence, including of both physical ill-treatment and verbal abuse with racial connotations. Decisive action by the authorities is needed to eradicate this problem.»¹⁶

¹⁵ Se Sivilombudsmannens rapport for besøk til Ringerike fengsel 6.-9. januar 2015. Ringerike fengsel førte en god protokoll for oversikt over utelukkelse.

Fengselet bør gjennom tilstedeværelse av fengselsbetjenter sikre at avviklingen av fellesskapet oppleves som trygt og inkluderende for alle innsatte.

Forebyggingsenheten merket seg at en korridor med 20 innsatte med felles kjøkken, kombinert med lite tilstedeværelse av fengselsbetjenter, synes som et vanskelig utgangspunkt for et trygt og inkluderende fellesskapsmiljø for innsatte. Til sammenlikning har Tromsø fengsel fellesskapsavdelinger med tolv og ti plasser, Bergen fengsel har boenheter med seks celler og de største fellesskapsavdelingene ved Ringerike fengsel har 14 innsatte.

Flertallet av de innsatte ga uttrykk for at det generelt var gode relasjoner mellom innsatte og ansatte. En del innsatte ga imidlertid uttrykk for at enkelte betjenter utviste dårlige holdninger og ikke burde jobbet i fengsel.

Anbefalinger

- Fengselet bør gjennom tilstedeværelse av fengselsbetjenter sikre at avvikling av fellesskap oppleves som trygt og inkluderende for alle innsatte.
- Dersom enkelte ansatte utviser dårlige holdninger bør ledelsen ta grep for å motvirke dette.

5.3.2 Mottaksrutiner og kontaktbetjentarbeid

Den første fasen av frihetsberøvelsen er ofte preget av stor utrygghet hos den innsatte og gjør denne perioden spesielt risikoutsatt, også for selvmord. Den innsatte vil som regel ha et stort informasjonsbehov, behov for medmenneskelig ivaretagelse og for hjelp til å ordne opp i personlige og praktiske forhold som har oppstått i forbindelse med fengslingen. Det er spesielt viktig med gode mottaksrutiner for å identifisere spesielle behov og avdekke eventuell risiko for selvskading, selvmord, vold, trusler og andre forhold av sikkerhetsmessig karakter.

Innsatte ga uttrykk for varierende erfaringer med hvilken informasjon de fikk ved innkomst til fengselet. En del innsatte fortalte at de hadde mottatt god informasjon ved innsettelsen. Flere innsatte ga imidlertid uttrykk for at de hadde fått liten eller ingen informasjon. Utenlandske innsatte syntes å være særlig sårbare for svake informasjonsrutiner. Enkelte utenlandske innsatte fortalte at de ikke hadde fått samtale med noen på et språk de forstod, selv flere uker etter at de ble satt inn i fengselet (se også punkt 5.5.2).

Ledelsen var klar over at innkomstrutinene ikke har fungert godt nok og viste til at de hadde satt i gang arbeid med å styrke innkomstrutinene. Blant annet har fengselet utarbeidet nye informasjonsbrosjyrer på flere språk. Brosjyrene gir god informasjon på en rekke områder som er viktige for nyinnsatte, men gir mindre dekkende informasjon om tilbudene for kvinner. Det ble videre forklart at innkomstsamtaler skal foretas så fort som mulig, senest etter 24 timer, registres på oversiktstavle og føres i fengselets datasystemer (DocuLive og Kompis).

Det er utarbeidet et skjema for innkomstsamtale som fokuserer på å gi informasjon om rutiner og praktiske ting innsatte trenger hjelp til og et annet skjema for kartlegging av den innsatte. Begge

¹⁶ Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT), Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), from 3 to 10 October 2005, CPT/Inf (2006) 34, side 6, avsnitt 3.

skjemaene signeres av fengselsbetjent og innsatt. Kartleggingsskjemaet har fokus på flere livsområder med sikte på å kartlegge innsattes ressurser og behov. Skjemaet inneholder spørsmål om hvordan innsatte opplever sin psykiske og fysiske helse. Det er imidlertid ikke utformet spørsmål relatert til selvmordsrisiko. Kartleggingssamtalen skal først foretas av kontaktbetjent innen syv dager etter innkommst. I lys av at et klart flertall av innsettelsene i fengsel skjer etter vanlig arbeidstid hvor det ikke er helsepersonell til stede, er det spesielt viktig at rutinene sikrer at avklaring av innsattes helsebehov skjer så tidlig som mulig i innkommstfasen (se punkt 5.4.1). Mal for innkommstamtaler som forebyggingsenheten fikk overlevert, ivaretar ikke dette hensynet. Når det kan ta tid å få innkommstamtale med helse, er det særlig viktig at innsatte får spørsmål om psykisk helse og selvmordsrisiko under fengselets innkommstamtale.

Fengselet synes å ha et godt samarbeid med Trondheim politiarrest for utveksling av informasjon. Det ble opplyst at fengselet har telefonkontakt med arresten hver morgen om mulige overføringer, og at det er vanlig med dialog flere ganger daglig. Det utveksles informasjon om helse og spesielle behov i forbindelse med overføring. Fengselsledelsen mener de har en lav terskel for å kontakte legevakt ved innsettelse utenom helseavdelingens arbeidstid.

Det var delte erfaringer med hvordan kontaktbetjentordningen fungerte, særlig på avdeling A1 og A2.¹⁷ Flesteparten av de innsatte fortalte at de ikke fikk kontaktbetjent før de kom på fellesskapsavdeling. På tidspunktet for forebyggingsenhetens besøk var det heller ikke organisert kontaktbetjentarbeid på avdeling A2 (lukket avdeling). Det ble opplyst at fengselet vurderer hvordan denne organiseringen fungerer og om kontaktbetjentordningen skal innføres igjen.

Anbefalinger:

- Fengselet bør fortsatt styrke informasjonsarbeidet ved innkommst. Det bør vurderes å innføre et system for oppfølging av første innkommstamtale for å sikre innsattes behov for hjelp og informasjon.
- Fengselet bør tilby tolk ved innkommstamtale til innsatte som ikke har tilstrekkelige ferdigheter i norsk eller engelsk, og når avgjørende informasjon skal gis på et senere tidspunkt. Spørsmålet «trenger du tolk?» bør stilles på flere språk slik at det er sikkert at det blir forstått.
- Spørsmål om psykisk helse og selvmordsrisiko bør inkluderes i maler for innkommstamtaler.
- Det bør spesielt tilrettelegges for at behovene til isolerte innsatte, innsatte med store hjelpebehov og sårbare grupper ivaretas.

¹⁷ Hovedoppgavene til en kontaktbetjent er å sikre at den innsatte får informasjon om fengslet og hvilke rettigheter og plikter han eller hun har, at problemer, behov og ressurser blir kartlagt snarest mulig etter innsettelsen, å støtte og motivere den innsatte, å være et bindeledd mellom den innsatte og fengselet for øvrig, å medvirke i prosessen med å planlegge tiden etter soning, og å bistå ved henvendelser utad, for eksempel til sosialkontor, arbeidskontor og skolemyndigheter.

5.4 Helsetjenester

Fengselshelsetjenesten i Trondheim fengsel er organisert under Enhet for legetjenester og smittevern i Trondheim kommune. Helseavdelingen består av en overlege i 40 prosent stilling, to leger som deler en 70 prosent stilling, to psykologspesialister i til sammen halv stilling, én fysioterapeut/fagleder, én helsesøster i halv stilling, én helsesekretær i 60 prosent stilling og fire sykepleiere fordelt på 3,6 stillinger. To sykepleiere har videreutdanning i rus/psykiatri og én sykepleier har videreutdanning i eldreomsorg. I tillegg kommer psykiatere fra avdeling Brøset ved St. Olavs Hospital én gang i uken og tilbyr konsultasjoner til pasienter som blir henvist av fengselslegen.

Tannhelsetjenester ytes av fylkeskommunal tannlegetjeneste to dager i uken og tannpleietjeneste én dag i uken.

Helseavdeling ligger sentralt i fengselet og består av helsepersonellens kontorer, vaktrom, og én ventecelle. Helseavdelingens åpningstider er fra kl. 07.00 til kl. 15.30 på hverdager. Utover dette må innsatte fremstilles til legevakten.

Fengselshelsetjenesten tilbyr legeundersøkelse, helsekartlegging, behandlinger, utredninger, henvisninger til eksterne aktører og støttesamtaler. Legegruppen har om lag 120 konsultasjoner i måneden og fysioterapeut om lag 140 konsultasjoner i måneden. Sykepleier/helsesøstergruppen yter helsehjelp 560 ganger i måneden i gjennomsnitt. I tillegg tar helsesekretær omtrent 80 blodprøver per måned.

5.4.1 Tilgang til helsetjenester

Det ble opplyst at innkomstsamtalene som regel skjer innenfor tre døgn etter innsettelse og senest innen syv dager. Helseavdelingen prioriterer tidlige samtaler med førstegangssonere, unge innsatte og innsatte der det er informasjon fra politiet eller fengselet om sykdom. Fangejournal sendes til helseavdelingen ved Trondheim fengsel etter at innsatte har kommet til fengselet. Pasienter blir enten innkalt til helseavdelingen eller oppsøkt i cella. Ved innkomst bruker sykepleier et skjema for å hente inn helseopplysninger om sykdommer, faste medikamenter, rusproblematikk, psykiske helsevansker, smittefare, behov for tolk, og ønske om legetime og andre helsetjenester (tannlege, psykolog, osv.). Innsatte blir også bedt om å undertegne en samtykkeerklæring til å innhente og formidle informasjon om helseopplysninger til aktuelle samarbeidspartnere.

Flere innsatte forklarte at de fikk samtale med sykepleier eller lege kort tid etter innsettelsen. En del innsatte ga imidlertid uttrykk for at de ikke hadde fått samtale med helsepersonell ved innkomst til fengselet, eller at det tok tre dager eller mer.

Det vises her til Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) anbefalinger til Danmark i 2014 om helsevurderinger under innkomstsamtaler:

«The CPT recommends that the Danish authorities take steps to ensure that every newly-arrived prisoner be properly interviewed and physically examined by a medical doctor, or a fully qualified nurse reporting to a doctor, during the initial screening. Such screening should always take place within 24 hours of a person's admission to prison, and preferably on the day of arrival at the

establishment. Further, each prison health-care service should have in place a screening tool to enable them to properly assess the health-care needs of each newly-admitted prisoner.»¹⁸

Det vises også til CPTs anbefalinger til Norge i 2011 om helsevurdering under innkomstsamtaler:

«The CPT reiterates its recommendation that the necessary steps be taken at Bredtveit and Skien Prisons and, where appropriate, in other prisons to ensure that every newly-admitted prisoner is properly interviewed and physically examined by a medical doctor—or a fully qualified nurse reporting to a doctor—as soon as possible after his/her admission; save for exceptional circumstances, the interview/examination should be carried out on the day of admission.»¹⁹

Innsatte kan bestille time i helseavdelingen ved bruk av fengselets samtalelappsystem. Flere innsatte klaget imidlertid over at samtalelapper forsvinner eller ikke blir besvart. Noen innsatte fortalte at det kan ta flere dager før de får timekort med tildelt time. Innsatte anslo at det tok to til fire uker å få legetime. De aller fleste innsatte forklarte at de ikke leverte samtalelapper i en lukket konvolutt, men at de ga samtalelapper til fengselsbetjent for videresending til helseavdeling. Konvolutter var imidlertid tilgjengelige. At innsatte får utdelt et timekort med tildelt legetime synes som en god praksis.

Fengselshelseavdeling opplevde regelmessig at innsatte mistet timer i spesialisthelsetjenesten fordi de ikke ble fremstilt av politiet eller fengselet. Politiet har ansvar for å fremstille varetektsinnsatte og kriminalomsorgen har ansvar for å fremstille innsatte som sitter på dom. Det har skjedd flere ganger at innsatte har mistet to henvisninger etter hverandre og i enkelte tilfeller tre henvisninger på rad. Helseavdelingen har ikke mulighet til å informere innsatte om spesialisthelsetime i forkant av timen av sikkerhetshensyn. Innsatte mister derfor adgang til å klage fordi de ikke var klar over at de hadde time hos spesialisthelsetjenesten.

Helseavdelingen var også kjent med flere tilfeller der innsatte ble fremstilt til spesialisthelsetjenester med håndjern som ikke ble tatt av under legeundersøkelse. I enkelte tilfeller har spesialisthelsetjenesten nektet å gjennomføre behandling av pasienter i håndjern. At håndjern ikke tas ved legebehandling gir grunn til bekymring.

Det er ikke etablert formelle avvikssystem for å fange opp avlyste helsefremstillinger til eksterne aktører. Fengselshelsetjenesten forsøker å samle informasjon om avvik de blir oppmerksom på. Forebyggingsenheten har ikke informasjon om hvorvidt fengselet eller politiet dokumenterer avvik ved avlyste fremstillinger.

¹⁸ Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT), Report to the Danish Government on the visit to Denmark carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 13 February 2014, CPT/Inf (2014) 25, side 34, avsnitt 51.

¹⁹ Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT), Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 18 to 27 May 2011, CPT/Inf (2011) 33, side 29, avsnitt 67.

Anbefalinger

- Nye innsatte bør få helsevurdering av lege, eller sykepleier under tilsyn av lege, helst i tilknytning til inkomstsamtale eller eventuelt i løpet av ett døgn. Det foreslås at alle nye innsatte som kommer inn i fengselet etter arbeidstid får helsevurdering fra legevaktlege.²⁰
- Alle samtalelapper til helseavdelingen bør besvares i løpet av ett døgn på hverdager og på mandager etter helger. Alle samtalelappene og eventuelt svar bør journalføres i den elektroniske pasientjournalen.
- Politiet og fengselet bør fremstille pasienter til spesialisthelsetjeneste etter avtale. Det bør sendes et brev til innsatte etter at fremstilling til spesialisthelsetjeneste blir avlyst av politiet eller fengselet slik at innsatte eventuelt kan bruke sin klagerett. Det bør etableres et avvikssystem for kansellerte fremstillinger til spesialisthelsetjenesten.

5.4.2 Faglig forsvarlighet

Befaring, gjennomgang av pasientjournaler, og møter med ledelsen og ansatte på helseavdelingen tyder på at fengselets helsetjeneste holder god faglig forsvarlighet.

5.4.3 Profesjonell etikk og selvstendighet

Fengselets helseavdeling syne så ivareta profesjonell etikk og selvstendighet. Helsetjenesten er oppmerksom på sin rolle som helsehjelpere og gjennomfører aldri kroppsvisitasjoner, vurdering av innsattes egnethet til straff, eller bruk av tvangsmidler i fengsel, herunder sikkerhetscelle eller sikkerhetsseng. Alle innsatte som sitter i sikkerhetscelle eller ligger i sikkerhetsseng får tilbud om å snakke med en helsearbeider. Ellers besøker helsepersonell ikke innsatte som befinner seg under et tvangsmessig forhold med mindre det foreligger et medisinsk behov.

5.5 Soningsforhold for utsatte grupper

5.5.1 Soningsforhold for kvinner

Fengselets kvinneavdeling er en fellesskapsavdeling med dagligstue, kjøkken med spiseplass, treningsrom, arbeidsstue og egen luftegård. Som resten av den eldste delen av Trondheim fengsel er det ikke toalett og dusj på cellene på kvinneavdelingen og de innsatte må derfor låses ut for toalettbesøk om natten eller til andre tider der det er innlåsing. I tilfeller der Trondheim fengsel har flere enn seks kvinnelige innsatte må disse sitte i restriktiv avdeling, men det ble opplyst at de deltar i all aktivitet ved kvinneavdelingen og spiser sine måltider der sammen med andre kvinnelige innsatte. Det var ingen kvinner på restriktiv avdeling under forebyggingsenhetens besøk. Kvinner i varetekt som er ilagt restriksjoner av retten sitter på restriktiv avdeling A1 ettersom de da ikke skal ha fellesskap med andre.

²⁰ Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT), Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 18 to 27 May 2011, CPT/Inf(2011)33, side 29, avsnitt 67.

Fengselet opplyste at kvinnelige innsatte har tilgang til alle arbeidsplasser og alle skoletilbud på lik linje med menn. Dersom det tar tid å få arbeidsplassering har kvinnene en egen arbeidsstue/systue tilknyttet avdelingen. Videre ble det opplyst at kvinnelige innsatte deltar i fellesaktivitetene som gjennomføres ved Trondheim fengsel, som gudstjenester, turmarsjer og konserter med mer. Avdelingen er liten og oversiktlig med betjentkontoret i umiddelbar nærhet. Det er også derfor lett for betjentene å være mye tilstede i fellesskapet.

Det syntes imidlertid som om kvinneavdelingen i perioder har vært en salderingspost ved ressursmangel i fengselet. Ved stort sykefravær eller ved mange fremstillinger fikk forebyggingsenheten inntrykk av at de innsatte på kvinneavdelingen ofte har blitt innlåst. Kvinnelige innsatte ga entydig uttrykk for at de ofte ble nedprioritert og at det var stadige innlåsing som ble begrunnet med lav bemanning. Inntrykket ble bekreftet av informasjon som fremkom under samtaler med kvinnelige innsatte på avdeling Leira.²¹ Fagforeningene ga også uttrykk for at kvinneavdelingen ofte ble nedprioritert ved ressursmangel.

Fengselsledelsen var klar over disse utfordringene og viste til at både kvinneavdelingen og forvaringsavdelingen har blitt nedprioritert i perioder med lav bemanning. Disse avdelingene ble oftere nedprioritert fordi det berørte færre innsatte. Det ble imidlertid påpekt at det er mindre innlåsing enn tidligere.

Fengselet bør påse at enhver begrensning i, eller utelukkelse fra fellesskapet journalføres, og at enkeltvedtak nedtegnes skriftlig slik at bruk av innlåsing på kvinneavdelingen kan dokumenteres og påklages av den innsatte.

I tilknytning til kvinneavdelingen er det et uteareal som brukes til daglig opphold i friluft (lufting). Kvinneavdelingen har også mulighet til å benytte denne utenom ordinære luftetider. Kvinnene ved avdelingen uttrykte imidlertid misnøye over at de ikke fikk mulighet til å benytte den store luftegården med idrettsplass som benyttes av fellesskapsavdelingene for menn i E-seksjonen. Denne er langt større og gir bedre mulighet til trening og aktiviteter. Luftearealet ved kvinneavdelingen gir for eksempel ikke reell mulighet til løpetrening og ballspill både på grunn av størrelsen og fordi den ligger i et skrånende terreng. Fordi det er få innsatte på avdelingen er det også vanskelig å drive med lagspill. Det hender kvinneavdelingen får tilbud om å bruke den store luftegården i helger, men inntrykket var at dette er sjelden. Flere kvinner ga uttrykk for at de ønsker å lufte sammen med menn i den store luftegården. Fengselet viste til at dette ikke er sikkerhetsmessig forsvarlig. Fengselsledelsen mente også at logistikkutfordringer gjorde det for vanskelig å gi kvinner adgang til den store luftegården.

Rus utgjør en stor tilleggsrisiko for innsattes helse og forsterker en rekke andre levekårsproblemer. Det er derfor bekymringsfullt at kvinner ikke har tilbud om å sone på en rusmestringsavdeling og at de ikke får et tilbud om rusmestringstiltak på kvinneavdelingen som er likeverdig med det som tilbys mannlige innsatte. En innsatt har klaget mangelen på rusmestringstiltak inn til likestillings- og diskrimineringsombudet. Fengselslederen opplyste at fengselet er i dialog med likestillings- og diskrimineringsombudet om dette.

²¹ Kvinnene på avdeling Leira (lavere sikkerhetsnivå) hadde også sonet ved Trondheim fengsel avdeling Nermarka.

Anbefalinger

- Kvinnelige innsatte bør tilbys de samme aktivitetstilbud som menn og fengselet bør vurdere hvordan luftetilbudet for kvinner kan bidra til dette.
- Kvinner bør motta et likeverdig tilbud om rusbehandling som det mannlige innsatte tilbys.
- Fengselet bør påse at enhver begrensning i, eller utelukkelse fra fellesskapet, journalføres og at enkeltvedtak nedtegnes skriftlig, om nødvendig i etterkant. Videre bør det sikres at fengselets praksis ikke diskriminerer kvinner ved å utsette dem for hyppigere innlåsing.

5.5.2 Soningsforhold for utenlandske innsatte

Andelen utenlandske innsatte har økt i Trondheim fengsel i tråd med utviklingen på landsbasis. På tidspunktet for besøket ble det oppgitt at det var 66 utenlandske statsborgere av 25 forskjellige nasjonaliteter ved Trondheim fengsel. Utenlandske innsatte kan være ekstra sårbare ved at de befinner seg langt unna hjemsted, familie og annet nettverk og kan oppleve kulturell avstand og språkproblemer. Utenlandske innsatte får generelt sjeldnere besøk og kan oppleve strengere soningsforhold og lavere progresjon i tilbakeføringsarbeidet fordi de skal utvises.

Utenlandske innsatte med utvisningsvedtak følges spesielt opp med team bestående av bl.a. seks kontaktbetjenter, en egen jurist for utenlandske innsatte og helseavdelingen og har et tett samarbeid med UDI om soningsoverføring og uttransportering. Fengselet bør benytte kompetansen i teamet for å sikre tiltak for utenlandske innsatte som isolerer seg eller som opplever særlig vanskelige soningsforhold.

I samtaler med forebyggingsenheten ga flere utenlandske innsatte uttrykk for at de ikke ble forstått eller hørt, og at de opplevde dårlig kommunikasjon. Flere følte seg oversett. Mange opplevde tøffe soningsforhold med lang avstand og lite kontakt med familie i utlandet. En stor del av kommunikasjonen mellom ansatte og utenlandske innsatte så ut til å begrense seg til enkle beskjeder. Enkelte innsatte forebyggingsenheten gjennomførte samtale med ved hjelp av tolk, hadde ikke gjennomført samtale på et språk vedkommende forstod siden innkomst til fengselet. Dette var i noen tilfeller flere uker. Fagforeningene understreket utfordringer rundt språk og kulturforståelse, samt utfordringer med å finne egnet aktivitetstilbud. Det ble benyttet tolk ved forkynnelse av vedtak, men ikke for å gi informasjon. Google translate ble benyttet noe for å avklare enkelte begreper, men ikke i direkte samtaler med innsatte.

Det er positivt at fengselet har utarbeidet informasjonsbrosjyrer som er oversatt til flere språk. Forebyggingsenheten fikk i møte med kriminalomsorgsdirektoratet opplyst at det er utarbeidet informasjonsmateriale som beskriver deler av fengselets hverdag hovedsakelig ved hjelp av bilder. Enheten er også kjent med at det er utarbeidet informasjonsfilmer oversatt til ulike språk for flere fengsler i region sør og region øst. Disse virkemidlene ble imidlertid ikke benyttet ved Trondheim fengsel.

Anbefaling

- Fengselet bør etablere en systematisk kompetanse på soningsforhold for utenlandske innsatte for å sikre at ikke disse isoleres og at de får tilgang til samme informasjon som norske innsatte.

5.5.3 Soningsforhold for personer med nedsatt funksjonsevne

Trondheim fengsel har en celle som er tilrettelagt for personer med nedsatt funksjonsevne på avdeling A1. Cellen var tilpasset personer i rullestol, men var forholdsvis trang. Det fins imidlertid ikke tilrettelagte celler på fellesskapsavdelingene. Dette betyr at innsatte med nedsatt funksjonsevne som skal sone i fellesskap og som plasseres i Trondheim fengsel, blir plassert på en restriktiv avdeling med begrenset fellesskap utelukkende på bakgrunn av sin nedsatte funksjonsevne. En slik plassering vil være diskriminerende ved at den innsatte ikke får et likestilt tilbud om fellesskap som andre innsatte.²²

Ettersom den innsatte som for tiden var plassert der ikke var i stand til å vaske cella selv, var han avhengig av hjelp til dette. Renholdet ble gjennomført av andre innsatte som hadde renhold som tillitsjobb. Etter forebyggingsenhetens observasjoner fungerte dette ikke tilfredsstillende. Andre innsatte bør ikke gis ansvar for renhold av celle for personer med nedsatt funksjonsevne. Slikt renhold bør ivaretas av profesjonelt personell. Det kan også utgjøre et brudd på innsattes rett til privatliv dersom det utføres av andre innsatte, ved at det innebærer kontakt med medisinsk eller sanitært utstyr.²³

Anbefalinger

- Innsatte med nedsatt funksjonsevne bør sikres samme soningsforhold som andre innsatte. I påvente av at slike celler blir etablert, bør innsatte som sitter på restriktiv avdeling uten annet grunnlag enn sin nedsatte funksjonsevne, sikres mulighet for fellesskap der de er.
- Andre innsatte bør ikke gis ansvar for renhold av celle for mennesker med nedsatt funksjonsevne.

5.6 Forvaringsavdeling

Forvaringsavdelingen har tilhold i et bygg fra 2010 som synes godt tilrettelagt for dette formålet. Det er to mindre boenheter med fem celler hver, romslige fellesarealer, kjøkken med spiseplass og et eget treningsrom. Utearealene skilte seg ut med en kunstnerisk utformet grønnsakhage.

Avdelingen er sterkere bemannet enn øvrige avdelinger, blant annet fordi det skal legges spesielt til rette for at innsatte gis mulighet til endring. Av fengselets rapportering til region nord fremgår det at det er igangsatt en kvalitetssikring av arbeidet ved forvaringsavdelingen. Videre opplyste fengselet til forebyggingsenheten at fengselet har fokus på å finne egnede behandlingsopplegg for de forvaringsdømte som en del av endringsarbeidet. Noen mottok på tidspunktet for forebyggingsenhetens besøk behandling av spesialisthelsetjenesten inne i fengselet, mens andre gikk til eksterne terapeuter med ulik spesialisering. Det er også innleid en egen terapeutisk rådgivningstjeneste for enkelte innsatte.

Forvaringsavdelingen har en 50 prosent stilling som psykolog, som deles mellom to psykologer. Denne stillingen brukes til å utarbeide risikovurderinger for forvaringsavdelingen, men psykologene

²² Lignende forhold fremkommer også i Sivilombudsmannens rapport for besøk i Tromsø fengsel 10.-12. september 2014 og til Bergen fengsel 4.-6. november 2014.

²³ Se Den europeiske menneskerettighetsdomstolens (EMD) dommer i sakene Grimailovs v. Latvia (klage nr. 6083/03) og Kaprykowski v. Poland (klage nr23052/05) der det blant annet fremgår at andre innsatte ikke bør involveres til hjelp med daglige gjøremål for personer med nedsatt funksjonsevne.

fungerer også som rådgivere for ansatte i endringsarbeidet med de innsatte. I tillegg får en del av de innsatte på forvaringsavdelingen tilbud om å delta i «reflekterende samtaler», som også er et tilbud for øvrige innsatte i fengselet. Flere innsatte uttrykte gode erfaringer med disse samtalene.

En del innsatte på forvaringsavdelingen uttrykte imidlertid misnøye med behandlingsopplegget de ble tilbudt av fengselet. Sivilombudsmannen mottok også liknende opplysninger under sitt besøk i 2012.

Flere innsatte uttrykte også bekymring over bruk av vikarer, og at avdelingen ikke alltid bemannes med personell med nødvendig kompetanse i arbeid med forvaringsdømte. Dette er tidligere også bemerket av tilsynsrådet for fengselet.²⁴ Forebyggingsenheten viser til forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring § 3 om at innholdet i forvaringen skal ta utgangspunkt i domfeltes kriminalitet og tilpasses den enkeltes særlige forutsetninger og behov.

Anbefaling

- Fengselet bør sikre at forvaringsavdelingen legger til rette for forvaringsdømtes mulighet til endring.

5.7 Bygningsmasse og sanitærforhold

Sivilombudsmannen påpekte etter besøk 13. desember 2012 at:

«Vesentlige deler av fengselets lokaler er av eldre dato, og en del av bygningsmassen bærer preg av slitasje og manglende vedlikehold. Flere av cellene og besøksfasilitetene fremstod til dels som noe uegnet.»²⁵

Fengselet bar fortsatt preg av gammel bygningsmasse og manglende vedlikehold. Særlig A-bygget var i dårlig bygningsmessig stand. I tillegg til eldre bygningsmasse generelt er lokalitetene ved flere avdelinger lite egnet for moderne straffegjennomføring. Flere avdelinger har uhensiktsmessig størrelse med lite fellesareal (se punkt 5.2.1 og 5.2.2). Fengselet mangler også et egnet aktivitetsbygg for innsatte.

Videre er det utfordringer med ventilasjonsanlegget i fengselet. Luftforholdene har imidlertid bedret seg etter at det ble innført røykeforbud (se punkt 5.9).

Sivilombudsmannen har tidligere foretatt en undersøkelse av sanitærforholdene ved Trondheim fengsel.²⁶ Sivilombudsmannen kom da frem til at sanitærforholdene ikke var tilfredsstillende og at de innsatte fortrinnsvis bør ha tilgang til eget toalett på cellen. Videre uttalte Sivilombudsmannen at dersom det ikke er aktuelt å gjøre bygningsmessige endringer slik at hver celle har eget toalett, må

²⁴ Etter straffegjennomføringsloven § 9 skal det i tilknytning til hver region være et tilsynsråd som etter nærmere regler skal føre tilsyn med fengsler og friomsorgskontor og med behandlingen av de domfelte og innsatte.

²⁵ Oppfølging av besøk til Trondheim fengsel i desember 2012.

www.sivilombudsmannen.no/uttalelser/oppfolging-av-besok-til-trondheim-fengsel-i-desember-2012-article3085-114.html

²⁶ Undersøkelse av sanitærforholdene i Trondheim fengsel 12. juni 2014

www.sivilombudsmannen.no/uttalelser/undersokelse-av-sanitarforholdene-i-trondheim-fengsel-article3088-114.html

innsatte i fengselet som ikke har toalett på cellen, sikres tilgang til toalett ved at de blir låst ut av cellen uten unødige forsinkelser.²⁷

Forebyggingsenheten fikk opplyst at fengselet nå har foretatt organisatoriske grep slik at det ikke skal være ventetid dersom innsatte må på toalettet etter innlåsing. Dersom flere trenger utlåsing samtidig, kan det oppstå noe forsinkelse, men betydelig kortere enn tidligere. Det er ikke lenger bruk av toalettbøtter i fengselet. Fengselet har ikke registrert klager i forbindelse med toalettavvikling etter omorganiseringen. Det ble opplyst at det likevel kan forekomme at innsatte kaster poser med avføring ut gjennom vinduet av ulike årsaker. Videre ble det forklart at innsatte med større sikkerhetsmessige eller helsemessige behov for toalett på cella prioriteres for de cellene er utstyrt med toalett.

Flere innsatte uttrykte fortsatt frustrasjon over at de fleste cellene ikke har toalett. Samtidig påpekte flere innsatte at ventetiden var klart kortere enn før og at dobøttene var blitt fjernet. Innsatte beskrev at de forsøkte å tilpasse seg fengselets innlåsingstider. Kontaktutvalget for de innsatte mente at utlåsing fortsatt kan ta noe tid dersom det er flere som trenger utlåsing for å gå på toalettet samtidig.

CPT har tidligere gitt anbefalinger til Norge om at det bør være et langsiktig mål at alle celler utstyres med toalett:

«The CPT recommends that steps be taken at Bredtveit and Ila Prisons, as well as in other prisons in Norway which do not (yet) have in-cell sanitation, to ensure that prisoners who need to use a toilet facility are able to do so without undue delay at all times (including at night). In the Committee's view, the longterm goal should be to install in-cell sanitation in all cells.»²⁸

Forvaringsavdelingen som har tilhold i et nytt bygg fra 2010 med 10 plasser fordelt på to avdelinger fremstod imidlertid tilfredsstillende. Det samme gjorde lokalene for rusmestringsavdelingen i modulbygget.

Anbefaling

- Fengselet bør sikre at bygningsmessige forhold ikke hindrer innsattes muligheter for aktiviteter og fellesskap og deres grunnleggende sanitære behov. Innsatte bør ha tilgang til toalett på cellene.

5.8 Besøk

Innsatte beskrev i hovedsak tilrettelegging av besøk som tilfredsstillende. Fengselsledelsen opplyste at det gis mulighet for flere enn ett besøk i uka dersom innsatte har særskilte behov for det. Besøksrommene var imidlertid trange, slitte og lite innbydende. Spesielt burde besøksrommet for barn vært større. Kontaktutvalget ga uttrykk for særlig misnøye med at besøksrommet for barn ikke var bedre atskilt fra de andre besøksrommene.

²⁷ Se note over.

²⁸ Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT), Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 18 to 27 May 2011, CPT/Inf(2011) side 23, avsnitt 3.
<http://www.cpt.coe.int/documents/nor/2011-33-inf-eng.pdf>

Restriksjoner i forbindelse med avvikling av besøk var basert på en helhetsvurdering av innsatte.²⁹ Positive urinprøver hos innsatte medførte for eksempel ikke automatisk at det ble besluttet bruk av glassvegg ved besøk.

Anbefaling

- Fengselet bør særlig sikre at hensynet til innsattes barn under besøk ivaretas på en måte som er i overensstemmelse med barnets beste.

5.9 Røykeforbud

En del innsatte uttrykte frustrasjon over at fengselet hadde innført et generelt røykeforbud i fengselets lokaler, inkludert egen celle.

Fengselsledelsen begrunner røykeforbudet med at ansatte og innsatte har krav på et røykfritt miljø, samt at oppbevaring av tobakk og fyrteøy på cella utgjør en sikkerhetsrisiko. På forebyggingsenhetens tidligere fengselsbesøk er ofte korridorer og fellesskapsrom preget av en tydelig røyklukt som det kan antas at utgjør en betydelig ulempe både for innsatte og ansatte, selv om røyking har vært forbeholdt innsattes celler.

Innføring av røykeforbud i Trondheim fengsel er også formelt klaget inn til Sivilombudsmannen som klagesak. Ombudsmannen uttalte i den forbindelse at det er forståelig at innføring av røykeforbud i store deler av fengselet representerer et merkbart inngrep i mange innsattes hverdag, og at begrensede røykemuligheter kan oppfattes som en belastning. Slik saken er opplyst, var det imidlertid ikke holdepunkter for at nærmere undersøkelser vil kunne føre til avgjørende rettslige innvendinger fra ombudsmannen mot regionens behandling av denne saken. Klagen ga heller ikke grunn til nærmere undersøkelser av om det foreligger brudd på Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK) artikkel 8.

²⁹ Se rapport etter Sivilombudsmannens besøk til Ringerike fengsel 6.-9. januar 2015 der bruk av glassvegg var en automatisk følge etter positive urinprøver hos innsatte.

S|OM

Sivilombudsmannens forebyggingsenhet mot tortur og umenneskelig behandling ved frihetsberøvelse

Kontaktinformasjon:

Telefon: 22 82 85 00
Grønt nummer: 800 800 39
E-post: postmottak@sivilombudsmannen.no

Besøksadresse: Akersgata 8, Oslo
Postadresse: Postboks 3 Sentrum, 0101 Oslo

www.sivilombudsmannen.no/om-torturforebygging/forsiden